

- Перекладознавство

УДК 378.147:811.111

DOI

Середа Н.А.,

*доцент кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного
університету*

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА МАРКОВАНІСТЬ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. Статтю присвячено описові можливостей національно-культурної маркованості лексичних одиниць у німецько-українському перекладі. У кожній мові є слова, що ніяк не вирізняються серед інших слів, але передати їх при перекладі буває досить непросто: реалії – специфічні слова або назви предметів, що притаманні тільки певному народу. Вони виступають означеннями предметів, понять, особливостей певного географічного місця, матеріального життя, соціально-історичних особливостей деяких людей, нації, країни, племені, що являють собою національний, місцевий та історичний колорит. Реалії не мають точних відповідників в інших мовах. Основними труднощами передачі реалій при перекладі є відсутність в мові перекладу відповідників (еквівалентів, аналогів) через відсутність у носіїв цієї мови позначеного реалією об'єкта (референта) та необхідність передати їх колорит (конотацію) – їх національне та історичне забарвлення. Основними способами відтворення реалій у німецько-українському перекладі є: транскрипція, транслітерація, уподібнюючий переклад, контекстуальний переклад, гіпонімічний переклад. Терміном «транскрипція» позначають віднайдення якомога точнішого відповідника через запис звучання слів мови-джерела графемами мови-переймача. Можлива й транслітераційна передача. Транскрипція і транслітерація – найлаконічніші способи, завдяки яким створюється певний експресивний потенціал: у контексті слів рідної мови

транскрибоване слово виділяється як чуже, надає предмету, який воно позначає, конотацій небуденності, оригінальності. Найкращий (після транскрипції) шлях збереження значення змісту та колориту реалії, яка перекладається, є введення неологізму. Шляхом створення нового слова чи словосполучення іноді вдається досягнути майже такого ж ефекту. Такими новими словами можуть бути, в першу чергу, кальки та напівкальки. При «уподібнюючому перекладі» відбувається підбір функціонального еквіваленту, який у читача викликає такі ж асоціації, як і у читача висхідного тексту. «Контекстуальний переклад» схожий за своїм принципом з уподібнюючим перекладом, оскільки слово, яке перекладається, може мати відповідності, які відрізняються від наведених у словнику. Тут головною орієнтацією для перекладача слугує контекст, тому сам спосіб полягає в заміні словникового відповідника при перекладі контекстуальним, логічно пов'язаним з ним. «Гіпонімічний спосіб перекладу» є заміною видового поняття на родове, тобто передача реалії деякою мовною одиницею, яка має більш широке значення, ніж та, яку перекладають. За своїм значенням це є прийом генералізації, який дуже часто використовується. Він дозволяє відмовитись від транскрипції та провести заміну понять, різниця між якими в умовах даного контексту незначна.

Ключові слова: реалії, транскрипція, транслітерація, уподібнюючий переклад, контекстуальний переклад, гіпонімічний переклад.

Постановка загальної проблеми, її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Взаємодія мови і культури завжди привертала увагу дослідників та науковців, адже ці два поняття тісно взаємопов'язані: мова – це віддзеркалення культури нації, джерело накопичення та закріплення культурних традицій народу, так званий «культурний код нації», «душа народу». Саме тому на перетині лінгвістики та культурології сформувалася нова міждисциплінарна наука – лінгвокультурологія, основним об'єктом якої є лексичні одиниці з культурним компонентом, або культурно маркована лексика.

В кожній мові є слова, що ніяк не вирізняються серед інших слів, але передати їх при перекладі буває досить непросто. Адже реалії – специфічні слова

або назви предметів, що притаманні тільки певному народу. Соціокультурні відомості, які характерні лише для певної нації чи національності та які відображені у мові даної національної спільноти, В.С. Виноградов називає фоновою інформацією [1, с. 56]. Остання включає в себе специфічні факти історії, особливості державного устрою та географічного середовища даної спільноти, характерні предмети матеріальної культури, фольклорні поняття – все те, що в теорії перекладу зазвичай називають реаліями. Реалії виступають означеннями предметів, понять, особливостей певного географічного місця, матеріального життя, соціально-історичних особливостей деяких людей, нації, країни, племені, що являють собою національний, місцевий та історичний колорит. Такі слова не мають точних відповідників в інших мовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Віднедавна явище реалії стало популярним об'єктом лінгвістичних досліджень на матеріалі різних мов. Серед найвідоміших перекладознавців і мовознавців, які досліджували реалії, слід відзначити таких, як Л.Н. Соколов, який вперше дав визначення терміну «реалія» як лексичної одиниці [2, с. 82], О. Кундзіч, котрий вперше вжив цей термін в українському перекладознавстві [2, с. 84]. Серед дослідників реалій в аспекті лінгвокраїнознавства варто назвати Є.М. Верещагіна та В.Г. Костомарова, які є авторами лінгвокраїнознавчої теорії слова. Реалію і проблеми її перекладу досліджували також С. Ковганюк, Р.П. Зорівчак, Вл. Россельс, Л.С. Бархударов, С. Влахов, С. Флорин, А.В. Федоров, В.Н. Комісаров, Я.І. Рецкер, А.Д. Швейцер, О.Ф. Бурбак, А.А. Мороз і багато інших науковців [4, с. 85].

Таким чином, бачимо, що дослідженню реалій було присвячено багато праць як українських, так і іноземних дослідників. Ця проблема, що була об'єктом досліджень великої кількості наукових, завжди залишатиметься **актуальною** і, певною мірою, новою для сучасних вчених, тому що життя перебуває в постійному русі, світ щодня зазнає змін, а разом з цим з'являються нові реалії, поняття, які в свою чергу потребують нових досліджень.

Мета та завдання роботи – визначити можливості перекладу національно-культурно маркованих лексичних одиниць з німецької мови на українську і навпаки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лінгвісти минулого століття зосереджувалися на вивченні лексики з культурним компонентом, яку позначали терміном «реалія», що вперше з'явився у 40-х рр. у перекладознавстві. Учені називали цей пласт лексики різними термінами – лексика з культурним чи національним компонентом, специфічна національна лексика, безеквівалентна лексика та ін., які можна об'єднати під одним широким поняттям – культурно маркована лексика. У наукових розвідках із лінгвістики, лінгвокультурології та перекладознавства всебічно висвітлено питання, що постають у зв'язку з функціонуванням, класифікацією та перекладом такої особливої лексики. Проте, незважаючи на всебічне висвітлення проблеми, тема не втрачає своєї значущості. У працях із перекладознавства, крім терміна «реалія», дослідники оперують також термінами: «безеквівалентна лексика» (слова, що не мають еквівалентів за межами мови, до якої вони належать); «екзотична лексика» (лексичні одиниці, що позначають географічні й історичні реалії); «пропуски» / «лакуни» (ситуації, типові для культури одного народу і не типові для інших); «варваризми» (слова, за допомогою яких стає можливим опис чужоземних звичаїв, особливостей життя й побуту, створення місцевого колориту); «етнокультурна лексика» (лексичні одиниці, що характеризують систему знань про специфічну культуру певного народу як історико-етнічної спільноти людей); «алієнізми» (слова з маловідомих мов, що підкреслюють стилістичну функцію екзотизмів) [3, с. 13–18]. Наведені терміни характеризують поняття «слова-реалії», що виражається лексичними одиницями, які позначають елементи «чужої» культури і мають національне, історичне, місцеве або побутове забарвлення. Слова-реалії, які є найменуваннями предметів, понять, культурних, побутових та історичних явищ певного народу і країни, відображають той або інший відрізок дійсності, отже, тісно пов'язані з позамовною дійсністю. Типові ознаки слів-реалій такі:

– слова-реалії є одним із класів безеквівалентної лексики;

– реалії характеризуються гнучкістю: не втрачаючи свого статусу, вони можуть одночасно належати до декількох лексичних категорій;

– багато реалій є засобом вираження конотативних значень.

Зазначені характерні ознаки реалій свідчать про те, що реалія – це різновид культурно маркованої лексики, тобто лексичних одиниць із культурним компонентом.

У науковій лінгвістичній літературі представлені різні класифікації культурно-маркованих одиниць за різними ознаками. Реалії як одиниці перекладу поділяються на: скорочення (BRD Bundesrepublik Deutschland, RG Reichsgesetz, VVN Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes); слова (der Advent, das Butterbrot, der Hamburger); словосполучення (das Dritte Reich). Щодо предметної класифікації, то вона поділяється за наступними критеріями: географічні реалії: назви об'єктів фізичної географії (die Steppe, der Passat); назви об'єктів, пов'язаних з діяльністю людини (die Landwirtschaft, die Viehwirtschaft). Етнографічні реалії: побутові реалії (die Tracht); трудові (der Ostarbeiter); найменування понять мистецтва та культури (die Gotik); етнічні поняття (die Schwarzmeerdeutschen, der Recke); міри та гроші (die Deutsche Mark, der Euro, das Pfund). Суспільно-політичні реалії: поняття, пов'язані з адміністративно-політичним устроєм (die Deutsche Demokratische Republik, die Bundesrepublik Deutschland, das Bundesland, das Estland, das Weißrussland); найменування насіїв та органів влади (der Bundestag, die Bundesregierung, der Bürgermeister); назви організацій, титулів (der Volkswagen, die «Hitlerjugend»). Історичні реалії: der Einsatzstab, der Reichsleiter.

У межах однієї мови слід розглядати власні та «чужі» реалії, які, в свою чергу поділяються на національні (відомі всім жителям країни, всьому народові), локальні (належать одному діалекту), мікролокальні (характерні для певної місцевості). Розглядаючи декілька мов, можна виділити регіональні реалії та інтернаціональні, які присутні в лексиці багатьох мов, які увійшли в словник, при цьому зберігши початкове забарвлення.

Основних труднощів передачі реалій при перекладі дві: відсутність в мові перекладу відповідників (еквівалентів, аналогів) через відсутність у носіїв цієї мови позначеного реалією об'єкта (референта) та необхідність передати їх колорит (конотацію) – їх національне та історичне забарвлення.

Однак деякі реалії мають в мові перекладу одиничні відповідники (der Adventskranz – різдвяний вінок). Одиничний відповідник означає те, що у більшості випадків подана одиниця вихідної мови перекладається однією й тією ж одиницею мови перекладу. При перекладі такого типу реалій, які мають одиничні відповідників, труднощі майже не виникають.

Основними способами відтворення реалій є: комбінована реномінація, дескриптивна перифраза, транскрипція, ситуативний відповідник, калькування, гіперонімічне перейменування (генералізація), транспозиція на конотативному рівні, метод уподібнення (синонімічна заміна) та контекстуальне тлумачення реалій [6, с. 84–150]. Так, А. Федоров виділяв чотири основні способи передачі реалій засобами іншої мови: транслітерацію; створення нового слова або словосполучення на основі реально існуючих у мові елементів, зазначаючи, що в своїй основі це переклад описовий; використання слова, подібного за своєю функцією до іншомовної реалії; гіпонімічний або узагальнено-приблизний переклад реалій [7, с. 151]. В. Виноградов ділить способи передачі реалій на: транскрипцію (транслітерацію), гіпо-гіперонімічний переклад, уподібнення, калькування, перифразу. Можливості перекладу реалій, які фактично зустрічаються в перекладах, зводяться до чотирьох основних випадків: транслітерація чи транскрипція, створення нового (чи складного) слова на основі вже існуючих в мові елементів, уподібнюючий переклад, уточнюючий при умовах контексту та гіпонімічний переклад (заміна видового поняття на родове).

Терміном «**транскрипція**» позначають віднайдення якомога точнішого відповідника через запис звучання слів мови-джерела графемами мови-переймача. Транскрипція зв'язана з точною (наскільки це можливо) передачею звучання іноземного слова – не єдиний спосіб передачі. Можливий і примат графіки – **транслітераційна передача**. Транскрипція і транслітерація – найлаконічніші

способи. Завдяки ним створюється певний експресивний потенціал: у контексті слів рідної мови транскрибоване слово виділяється як чуже, надає предмету, який воно позначає, конотацій небуденності, оригінальності: Der Bundestag – бундестаг; der Einsatzstab – айнзацштаб; die Wehrmacht – вермахт.

Одне з основних достоїнств транскрипції як прийому являється максимальна стислість, що в певних випадків є основною причиною транскрибування. Потрібно зазначити, що транскрипцію, як і будь-який інший прийом, слід використовувати обережно, оскільки в деяких випадках передача колориту, який не являється основною ціллю, може відтіснити на другий план передачу смислового змісту реалії, не виконавши тим самим комунікативну задачу перекладу.

Якщо транскрипція (чи транслітерація) за певних причин небажана чи неможлива, використовується спосіб «створення нового/складного слова». Введення неологізму – найкращий (після транскрипції) шлях збереження значення змісту та колориту реалії, яка перекладається. Шляхом створення нового слова (чи словосполучення) іноді вдається досягнути майже такого ж ефекту. Такими новими словами можуть бути, в першу чергу, кальки та напівкальки:

а) Калькування

Калька – запозичення шляхом буквального перекладу – дозволяє перенести в мову перекладу реалію при максимально повному збереженні семантики. Однак збереження семантики не означає збереження колориту, оскільки частини слова передаються засобами мови перекладу. Найбільш яскравим прикладом калькування є: der Bundesspräsident – федеральний президент, der Jugendsenator – сенатор у справах молоді;

б) Напівкалькування

Напівкалькування являє собою часткове запозичення слів та виразів, які складаються частково з елементів вихідної мови, частково з елементів мови отримувача. Так, напівкалькуванням в українській мові є німецька реалія «третій рейх», яка є аналогом виразу «das Dritte Reich»;

в) Створення неологізму

Останнім в групі вище згаданих прикладів є створення перекладачем семантичного неологізму, тобто слова чи виразу, який дозволяє зрозуміти сенс змісту реалії: «Handwerkbursch» – ремісничий хлопець.

Доволі часто вживається як спосіб перекладу **уподібнюючий переклад**, наприклад, коли дуже поширений підбір функціонального еквіваленту, який у читача викликає такі ж асоціації, як і у читача висхідного тексту: Ich habe eine Konfirmation gemacht. – «Я причастився вперше».

З уподібнюючим перекладом схожий за своїм принципом та протиставляється словниковому **контекстуальний переклад**, оскільки слово, яке перекладається, при використанні цього прийому може мати відповідності, які відрізняються від наведених у словнику. В даному випадку головною орієнтацією для перекладача слугує контекст, тому сам спосіб полягає в заміні словникового відповідника при перекладі контекстуальним, логічно пов'язаним з ним. Ілюстрацією такого прикладу може слугувати переклад фрази «Entschuldigung, wir haben keine Speisen im Menü!» – «Вибачте, але у нас немає жодних страв у меню».

Наступний, **гіпонімічний, спосіб перекладу** є заміною видового поняття на родове, тобто передача реалії деякою мовною одиницею, яка має більш широке значення, ніж та, яку перекладають. За своїм значенням це прийом генералізації, який дуже часто використовується. Він дозволяє відмовитись від транскрипції та провести заміну понять, різниця між якими в умовах даного контексту незначна: der Gastarbeiter – «іноземний робітник, робітник-емігрант, «гостьовий» робітник»; der weiße Kreis – «біле коло» (в якому розмір квартплати визначається виключно домовласником; der Blaubrief – «синій конверт з повідомленням про звільнення».

В лінгвістиці до реалій відносять також стійкі вислови, до складу яких входять слова, які безпосередньо позначають реалії. В деяких випадках використання фразеологізму у висхідному тексті будується на використанні можливостей національно-культурного колориту, наприклад, для побудови художнього чи публіцистичного образу. В цьому випадку проблема вибору прийому перекладу реалії постає найбільш гостро. Таким чином, питання про переклад реалій стосується також і проблеми перекладу фразеологізмів, які несуть

будь-яке національне забарвлення: sich beim Salzamt klagen – «даремно скаржитись» (Salzamt – легендарна вигадана державна установа); jmdn. katholisch machen – «виправити когось, наставити на шлях істинний».

Національні реалії можуть також представляти **прецензійні слова**, які складають природню і невід’ємну частину дійсності і мови, що вивчається. До національних реалій відносяться назви державних утворень, провінцій, районів, історичних пам’ятників, окремих будівель, визначних пам’яток, які відомі всім культурним людям даної країни. У Німеччині національними реаліями є: die Berliner Mauer – «Берлінська стіна», die Weimarer Republik – «Веймарська республіка, державне утворення на території Німеччини, проіснувала з 1919 по 1933 рр.», die Wiedervereinigung – «Возз’єднання Німеччини» [6, с. 29].

Отже, майже всі способи перекладу реалій можна назвати загальноновживаними, однак, сумуючи все вищезгадане, слід відмітити, що не дивлячись на позитивні сторони всіх способів, при перекладі завжди необхідно враховувати також і пов’язані з ним обмеження.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Проблема перекладу реалій стала основою великої кількості наукових робіт. Дане питання, по своїй суті, складається з декількох спірних моментів. Багато перекладачів сперечалися та до сих пір сперечаються про тлумачення самого поняття «реалія»; безліч суперечливих думок існує щодо питання класифікації реалій (на основі яких ознак потрібно підрозділяти на групи мовних одиниць, які розглядаються). Суперечливим також є питання про виділення та розмежування безпосередньо способів перекладу реалій, а також про правомірність та необхідність вживання того чи іншого прийому та факторів, які накладаються на їхнє уподібнення певним обмеженням.

Майже всі способи перекладу реалій можна назвати загальноновживаними, однак, сумуючи все вищезгадане, слід зазначити, що не зважаючи на позитивні сторони вище згаданих способів, при перекладі завжди необхідно враховувати також й пов’язані з ними обмеження.

В даній роботі перераховані та детально розглянуті найбільш часто вживані

способи, які були використані при перекладі основної маси реалій. Однак унаслідок різноманіття цих мовних одиниць та їх індивідуальних особливостей, прийоми передачі реалій в мову перекладу можуть видозмінюватись та поєднуватись один з одним.

Перекладач обирає той чи інший прийом, покладаючись на свій перекладацький інстинкт, спираючись на отриманні знання та накопичений в процесі роботи досвід, тому вирішальне слово, незалежно від теоретичних досліджень в більшості випадків залишається за перекладачем-практиком.

Література:

1. Верещагин Е.М. Костомаров В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. М.: Русский язык, 1976. 248 с.
2. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1978. 174 с.
3. Влахов С.И., Флорин С.П. Непереводимое в переводе. М.: Высшая школа, 1986. 340 с.
4. Гаман І.В. Національно-специфічна реалія як складова картина світу // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб. наук. праць. Х., 2009. – Вип.23–24. С. 85–87.
5. Євгененко Д.А., Кучинський Б.В., Білоус О.М., Воронкова Н.Р. Лінгвокраїнознавство німецькомовних країн: навч. посіб. Вінниця: Нова книга, 2008. С. 44–47.
6. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад. Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. 216 с.
7. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. М.: Высшая школа, 1983. 303 с.

Sereda N. National and cultural markedness of lexical units in the German-Ukrainian translation

Summary. The article has been devoted to the description of the possibilities of national cultural markedness of lexical units in the German-Ukrainian translation.

In every language, there are words that do not differ from other words at all, but

translating them can be quite difficult: cultural-specific items are specific words or names of objects that are peculiar only to a certain nation. They define objects, concepts, certain geographical areas, material life, socio-historical characteristics of some people, a nation, a country, a tribe, which represent national, local and historical "color". Cultural-specific items do not have exact matches in different languages. The main difficulty in translating cultural-specific items is the lack of exact matches (equivalents, analogues) in the target language due to the lack of an object (referent) designated by the cultural-specific items and the need to convey their abstract meaning (connotation) – their national and historical coloring. The main ways of conveying the cultural-specific items in the German-Ukrainian translation are transcription, transliteration, comparative translation, in-context translation, and hyponymic translation. The term "transcription" means finding the most accurate match by recording the sound of words in the source language using the graphemes of the recipient language. Transliteration is also possible. Transcription and transliteration are the most concise ways by which a certain expressive potential is created: in the context of words in the native language, the transcribed word is marked as a foreign one giving the subject, which it denotes, the connotation of originality. After transcription, the best way of preserving the meaning of the content and the color of a cultural-specific item, which is being translated, is the introduction of a neologism. By coining a new word or phrase, it is sometimes possible to achieve almost the same effect. These new words can be, first of all, loanwords and half-calques. In the case of "comparative translation", a functional equivalent is selected which evokes in the reader the same associations as in the reader of the original text. In-context translation is similar in its principle to the comparative translation, since the word, which is being translated, may have matches different from those in the dictionary. Here, the main orientation for the translator is the context; therefore, the way itself consists in replacing the vocabulary correspondence during translation with a contextual, logically related one. Hyponymic translation is the replacement of a specific concept by a generic one, that is, the translation of a cultural-specific item using a certain linguistic unit that has a broader meaning than that which is being translated. It is a generalization technique that is very often used. This way makes

it possible to give up the transcription and replace the concepts; the difference between them in this context is insignificant.

Key words: cultural-specific items, transcription, transliteration, comparative translation, in-context translation, hyponymic translation.